

doi.org/10.31392/UDU-nc-series14-2025-33-06

УДК 378.015.31:784.4(=161.2)

Людмила *ВАСИЛЕВСЬКА-СКУПА*¹

Анетта *ОМЕЛЬЧЕНКО*²

Ірина *СІДОРОВА*³

Формування професійних компетентностей майбутніх учителів мистецтва засобами української народної пісні

У дослідженні висвітлені сучасні підходи до розуміння сутності поняття «професійна компетентність вчителя мистецтва», визначено роль народної пісні як засобу національного виховання та розвитку художньо-педагогічних умінь здобувачів вищої освіти. Важливим етапом фахового становлення здобувачів вищої музично-педагогічної освіти є музично-виконавська підготовка, спрямована на розвиток в студентській молоді художньо-інтерпретаційних компетенцій, компетентностей та досвіду у сфері музичного виконавства української народної пісні. Така підготовка здійснюється передусім у процесі вивчення теоретичних і практичних освітніх компонентів освітньо-професійної програми. Розкрито ключові напрями музично-виконавської підготовки майбутніх педагогів-музикантів, серед яких прослуховування та перегляд видатних виконавців народної пісні, технічний розвиток, формування здатності до творчої інтерпретації музичних творів. Запропоновано шляхи та методи реалізації цих напрямів на заняттях з музично-виконавських дисциплін. Запропоновано проведення майстер-класу «Живе слово пісні: мистецтво інтерпретації української народної пісні».

Ключові слова: професійна компетентність, учитель мистецтва, українська народна пісня, мистецька освіта, музично-педагогічна діяльність.

Вступ. Сучасні вимоги до вчителя мистецтва передбачають не лише володіння професійними знаннями та методиками викладання, а й глибоке розуміння цінності національної культури, традицій та мистецької спадщини. Вивчення української народної пісні є одним із ключових компонентів у підготовці фахівців, здатних прищепити любов до рідної культури учням початкових класів. У цьому контексті важливими є кілька взаємопов'язаних напрямків роботи. Одним із дієвих засобів формування таких якостей є українська народна пісня – носій духовності, історії та естетики народу. Українська народна пісня виступає унікальним джерелом формування професійних компетентностей через розвиток естетичних почуттів; виховання патріотичних цінностей; формування навичок роботи з вокальними творами та ансамблевого музикування; вдосконалення сценічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування професійних компетентностей майбутніх учителів мистецтва присвячені праці Л. Гаврілової, М. Мороз, Л. Пастушенка, Т. Пухальського та інших. Вчені Л. Варнавська, М. Вікторова, О. Горбенко, В. Кузьмічова, Г. Падалка, О. Щолокова та інші висвітлюють різні аспекти музично-виконавської підготовки здобувачів вищої музично-педагогічної освіти. В українській педагогіці питання формування

¹ © *Василевська-Скупа Людмила Павлівна*, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. <https://orcid.org/0000-0002-1989-7175>

² © *Омельченко Анетта Іванівна*, Бердянський державний педагогічний університет. <https://orcid.org/0000-0001-6463-8714>

³ © *Сидорова Ірина Сергіївна*, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. <https://orcid.org/0000-0002-9212-1701>

професійних компетентностей майбутніх учителів мистецтва засобами української народної пісні досліджували такі науковці: І.Артюх, Л.Василевська-Скупа, І.Мартиненко, М.Ткаченко, М.Томашівська, Б.Розумний та інші. Проте, не зважаючи на низку представлених досліджень, недостатньо вивченим залишається потенціал українського народного музичного мистецтва в поєднанні з сучасними технологіями з метою формування професійної компетентності майбутніх учителів мистецтва у закладах вищої освіти.

Метою статті є теоретичний аналіз особливостей формування професійної компетентності майбутніх учителів мистецтва засобами української народної пісні.

Виклад основного матеріалу.

В сучасних науково-педагогічних дослідженнях висвітлено різні підходи до розуміння сутності та змісту професійної компетентності учителів музичного мистецтва. Так, на думку Л. Пастушенка, професійна компетентність педагога-музиканта – це «сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, що передбачає наявність досконалих теоретичних знань і практичних навичок, уміння застосовувати їх у процесі професійної діяльності, здатність творчо та нестандартно вирішувати проблемні ситуації, бути відповідальним за наслідки своєї роботи, а також прагнення до професійного зростання шляхом постійного саморозвитку, самовдосконалення та самоосвіти»[2; 136]. Особливого значення набуває вивчення української народної пісні у професійній підготовці майбутнього вчителя мистецтва. Це дозволяє здобувачам не лише засвоїти традиційні музичні форми, а й розвивати вокальну культуру; інтонаційно-ритмічне мислення; навички ансамблевого співу; здатність до емоційної виразності.

Так, Мар'яна Мирославівна Томашівська у своїй дисертації «Формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами українського народного музичного мистецтва» обґрунтовує теоретико-методологічні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів музики. Дослідниця розробила структурно-функціональну модель формування цієї компетентності, яка включає особистісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний компоненти. Особливу увагу вона приділила ролі українського народного музичного мистецтва у цьому процесі [6; 109]. У статті «Формування національної самосвідомості у майбутніх викладачів музичного мистецтва засобами української народної пісні» І. Артюх та І. Мартиненко досліджують роль української народної пісні у формуванні національної самосвідомості майбутніх викладачів музичного мистецтва. Вони підкреслюють значення народної пісні як засобу формування духовності та національної ідентичності студентів [1; 48-54]. У праці Б. Розумного і М. Ткаченко «Українська народна пісня як засіб формування національної самосвідомості майбутнього фахівця» розглядається взаємозв'язок між опануванням українською народнопісенною культурою та формуванням національної самосвідомості майбутніх фахівців. Автори акцентують увагу на важливості включення народної пісні у навчальний процес для розвитку патріотичних почуттів у студентів[5; 198]. Ці дослідження підкреслюють значущість української народної пісні у формуванні професійних компетентностей майбутніх учителів мистецтва тому, що саме вони покликані реалізувати у своїй професійній діяльності відповідальні завдання, спрямовані на передачу національної культурної спадщини прийдешнім поколінням. Водночас у процесі

професійної підготовки майбутні фахівці повинні засвоїти багату культурну народну спадщину, сформувати певний рівень власної естетичної свідомості та національної культури в процесі вивчення українського народного мистецтва, а також оволодіти навичками та вміннями для трансляції народної естетичної культури і духовності в оточуючому соціумі. У зв'язку з цим важливого значення у нашому дослідженні набуває проблема формування професійних компетентностей майбутнього учителя музики, сформованих на засадах української народної пісні.

Саме спілкування з народним музичним мистецтвом активізує емоційно-почуттєву сферу людини, залучаючи її до надбань національної духовної культури. Адже народна пісня, яку вирізняють з усіх видів мистецтва через особливу емоційність, витонченість і щирість, якнайбільше впливає на чутливість слухача, його уяву, спостережливість. Разом з тим, народно-пісенне мистецтво продукує важливі структури особистісного буття, що стають опорою для внутрішнього втілення гармонійності особистості, її відкритості, творчої активності.

Слід зауважити, що використання в якості навчального матеріалу народного музичного мистецтва в професійній підготовці майбутніх учителів мистецтва активізує процес навчання, робить його привабливим, цікавим, сприяє більш легкому засвоєнню теоретичних знань з музично-теоретичних дисциплін (елементарної теорії музики, гармонії, сольфеджіо, аналізу музичних форм), оволодінню практичними вміннями й навичками.

Здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Вінницького державного педагогічного університету під час вивчення українських народних пісень на навчальних дисциплінах: «Постановка голосу», «Практикум з народного співу», «Основи вокальної роботи в закладах середньої освіти» опановують вокально-технічні вправи, які мають на меті вдосконалити чистоту інтонування, виразну дикцію, звукоутворення і співацьке дихання. Прикладом можуть бути наступні вправи: вправа "Дихання піснею", коли потрібно співати короткі народні фрази на одному диханні без напруження; вправа "Чиста квінта", де співаються у парах інтервали, характерні для народних мелодій; промовляння скоромовок на спів: тренування дикції через спів народних примовок ("Ой біжить, стрибає зайчик").

Водночас народнопісенний матеріал використовується з метою розвитку чистоти інтонування, ритмічної чіткості, розвитку співацького дихання. Прикладом може слугувати вивчення щедрівок: «Щедрик», «Щедрівочка щедрувала» і пісні «Коломийки заспівати». Здобувачі знайомляться з методикою роботи над піснею, використовуючи наочні засоби, зокрема малюнок хвильок-двотактів та рисочок. При розучуванні веснянки «Вийди, вийди сонечко» увага звертається на вимову відкритих та закритих голосних, співацьке дихання і чітку дикцію у дітей молодшого шкільного віку. Наступною групою вправ може бути інтерпретаційні вправи, коли через вокальне виконання здобувачі навчаються передавати художній образ. Це може бути завдання «Знайди образ», коли перед виконанням пісні студент описує її головний художній образ (веселий, сумний, урочистий) і підбирає відповідну манеру виконання або інсценізацію пісні за її змістом.

Прикладом можуть бути ігри, за допомогою яких розвиваються співацькі вміння, зокрема чистота інтонування, ритмічна чіткість, а саме народні пісні «Дощик, дощик... капає дрібненько», «По дорозі жук, жук... – по дорозі чорний», «Ой ходила дівчина бережком», «Грицю, Грицю до роботи». Увага звертається на емоційне, артистичне виконання української пісні. Впродовж гри перемогу отримує

той виконавець, хто доспіває фразу і закінчує пісню чисто інтонуючи мелодію. Наступна група вправ пов'язана з етнографічними завданнями, де поглиблюються знання про традиції та обряди. Особливу увагу в цій групі слід приділяти роботі над діалектними особливостями виконання пісень різних регіонів України (з використанням аудіозаписів або розповідей носіїв традицій), що формує у здобувачів шану до національно-культурної різноманітності України.

Ефективними методичними прийомами під час використання української народної пісні в освітньому процесі є: аналіз поетичного тексту та мелодії (допомагає глибше зрозуміти смислове навантаження твору); інтерпретація вокального твору (розвивається вміння художньо передавати музичні образи); створення власних вокальних обробок (сприяє формуванню творчого мислення); інтеграція з іншими мистецтвами (декламування, театралізація – впливає на розвиток міждисциплінарних компетентностей). Ці вправи ефективні у поєднанні з реальними піснями, записами автентичного співу та інтерактивними методами.

У підготовці майбутніх учителів мистецтва важливими є такі напрямки роботи з вивчення української пісні: вивчення історії та жанрового розмаїття народної пісні; практичне виконання автентичних творів; організація фольклорних експедицій; участь у тематичних конкурсах і фестивалях.

Здобувачі мистецького напрямку повинні ґрунтовно володіти знаннями стосовно історичного походження українських пісень, їх ролі у житті народу, обрядовості та традиційності. Ознайомлення з жанрами – календарно-обрядовими, родинно-побутовими, історичними, жартівливими, ліричними – дозволяє краще орієнтуватися у змісті пісенного матеріалу і свідомо добирати твори для роботи з дітьми. При цьому акцент варто робити на регіональних особливостях пісенних традицій.

Виконавська практика є обов'язковою складовою фахової підготовки майбутніх учителів. Адже живе виконання автентичних пісень сприяє розвитку музичного слуху, вокальних навичок, артикуляції, тембрової виразності. Важливо, щоб здобувачі не лише відтворювали пісні, а й розуміли їх зміст, інтонаційне забарвлення, характер виконання, що дозволить учителю у роботі з дітьми передавати автентичність і настрої твору.

Важливим також є організація конкурсів, фестивалів, оглядів самодіяльності, адже це не лише форма самореалізації, а й стимул для зростання фахової майстерності майбутніх педагогів. Підготовка до виступу включає глибоке опрацювання пісенного матеріалу, сценічну культуру, ансамблеву взаємодію. Участь у таких заходах здобувачів вищої освіти формує артистизм, відповідальність, вміння презентувати українську культуру в сучасному освітньому просторі.

Методичний супровід включає вправи з розвитку вокальної техніки, інтерпретації пісенного матеріалу, створення навчальних програм із використанням народної творчості, а також проведення майстер-класів із автентичного співу; організацію фольклорних гуртів при закладах мистецької освіти; вивчення народних пісень на уроках мистецтва у закладах загальної середньої освіти; підготовку концертних програм і творчих проєктів на основі народнопісенного репертуару.

До методичного супроводу в роботі над українською народною піснею ми виділяємо наступні складові: розвиток вокальної техніки, інтерпретацію пісенного матеріалу, розробку навчальних програм з вивченням народної творчості для здобувачів I (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта (Мистецтво. Музичне мистецтво), організацію майстер-класів з автентичного співу,

коли запрошуються учасники фольклорних ансамблів і демонструють народні вокальні техніки (відкритий звук, грудне звучання, багатоголосся).

Прикладом майстер-класу може бути захід, який проводився для здобувачів 3 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Мистецтво. Музичне мистецтво) «Живе слово пісні: мистецтво інтерпретації української народної пісні». Метою майстер-класу було формування у здобувачів вищої освіти умінь художньої інтерпретації народної пісні, розвиток вокальних навичок та сценічної виразності, ознайомлення з основними принципами роботи з автентичним фольклорним матеріалом. Завданнями майстер-класу були: навчити здобувачів аналізувати зміст пісні перед виконанням, відпрацювати техніку автентичного співу, формувати емоційно-образну передачу змісту пісні. Для того, щоб під час даного заходу була створена атмосфера автентики, використовувалися вишиті рушники, елементи народного вбрання, а також роздатковий матеріал з текстами пісень, короткими характеристиками регіональних особливостей.

Структура майстер-класу будувалася з 4 частин. На початку першої вступної частини заходу ведуча надала інформацію на тему: «Роль української народної пісні в професійній діяльності вчителя мистецтва» і запропонувала прослухати фрагмент автентичного співу весняного циклу «Ой прийди, весно-красно». Під час бесіди зазначалося, що українська народна пісня – це не лише музичний твір, а носій історії, мови, духовності та національного характеру. Для вчителя мистецтва вона є ключовим інструментом у формуванні естетичних смаків учнів, розвитку їхньої національної самосвідомості та художньо-образного мислення.

Після слухання веснянки увага приділялась аналізу обрядової пісні, яка виконувалась під час зустрічі весни. У доповіді було зазначено, що веснянки є частиною календарно-обрядового фольклору і мають не тільки вокальні, а й хореографічні елементи. Особлива увага при аналізі веснянки приділялась ключовим особливостям виконання: функціональному призначенню, вокальним особливостям твору, характеристиці тексту. Так, було підкреслено, що пісня виконується з метою закликання весни, пробудження природи, переходу від зими до літа та символізує оновлення життя, родючість, радість.

Разом з тим надавалась характеристика засобів музичної виразності, зокрема підкреслювалося, що мелодійний розвиток веснянки побудований на плавному звуковеденні, пісня виконується хором без музичного супроводу. Щодо текстових особливостей, акцентувалась увага на зверненні до весни як до живої істоти: «Ой прийди, весно-красно», підкреслювались символи природи: зелень, квіти, птахи. Ведуча заходу підкреслила, що веснянки супроводжуються хороводами, рухами по колу, жести і рухи часто символізують пробудження природи, зокрема розквіт квітів, приліт птахів. Участь в цих дійствах беруть переважно дівчата, хоча іноді – усі члени громади. Виконання обрядових народних пісень - це не просто музичний акт, а ритуальна дія, що має глибокий символізм та соціальне значення.

Друга частина майстер-класу – теоретична, під час якої була проведена міні-лекція "Основні характеристики української народної пісні" (жанри, інтонаційні особливості, образність). Після проведення міні-лекції було організовано обговорення на тему: "Як змінюється інтонація та характер виконання залежно від регіону?" Увага акцентувалася на регіональній самобутності української пісні. Було підкреслено, що кожна частина України має свої особливості інтонації, манери виконання, мелодики та характеру пісень, які формувалися під впливом історичних, географічних та етнокультурних факторів.

Третя частина заходу була присвячена роботі над народною піснею, а саме розспіву на народному матеріалі, аналізу і роботі над текстом (читання тексту без мелодії, визначення емоційного настрою пісні, відпрацювання виконавської інтерпретації). Для цього етапу роботи була запропонована українська пісня «Ніч яка місячна». Здобувачі були ознайомлені з текстом пісні, їх увагу спрямовували на поетичні образи: ніч, зорі, річка, любов. Під час роботи над мелодією увага акцентувалась на фразуванні з використання плавного звуковедення (*legato*), правильній артикуляції і опорному диханні. Здобувачі виконували пісню у різних емоційних варіантах: ніжно, весело, журливо. Працюючи в групах, вони створювали міні-інсценізації пісні.

Завершальна частина майстер-класу була присвячена обговоренню результатів в процесі проведення круглого столу, а саме: «Що нового я відкрив під час вивчення народної пісні?». На цьому етапі використовувався метод зворотного зв'язку, де відзначалися сильні сторони кожного учасника. В результаті був зроблений висновок: для того, щоб майстер-клас пройшов цікаво, потрібно робити акцент на автентичності, але не забувати про творчість, підтримувати атмосферу емоційної відкритості та поваги до народної спадщини, орієнтувати здобувачів на практичне застосування народної пісні у своїй майбутній педагогічній діяльності. Адже «сьогодні стає очевидним, що розбудова системи освіти в Україні вимагає забезпечення її національного характеру на основі відтворення в її змісті національних традицій, осмисленням культурно-історичного та художнього значення здобутків українського народу, зокрема народнопісенного мистецтва, виявлення його впливу на розвиток національної культури підростаючого покоління, яке має творити добро в нашій державі» [2; с.105].

Висновки і пропозиції. Отже, за результатами проведеного дослідження можна констатувати, що професійне становлення здобувачів вищої музично-педагогічної освіти неможливе поза музично-виконавської підготовки, спрямованої на засвоєння студентською молоддю теоретичного та практичного змісту освітніх компонентів з використанням засобів українського народного музичного мистецтва. Нами висвітлено напрями такої підготовки та запропоновано дієві методи навчання, реалізація яких у процесі вивчення майбутніми учителями музичного мистецтва музично-виконавських дисциплін сприятиме формуванню їх професійної компетентності. Перспективним напрямком подальших наукових розвідок є аналіз зарубіжного досвіду формування професійної компетентності майбутніх учителів мистецтва у процесі вивчення народної пісні.

Література:

1. Артюх І. О., Мартиненко І. І. Формування національної самосвідомості у майбутніх викладачів музичного мистецтва засобами української народної пісні. Час мистецької освіти. Проблема творчості у сучасній мистецькій освіті : зб. тез та матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 28-30 берез. 2018 р. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; заг. ред. Т. А. Смирнової. Харків : ХНПУ, 2018. С. 136–138.
2. Василевська-Скупа Л.П., Лаврінчук О.В. Розвиток національної культури особистості засобами українського народнопісенного мистецтва. Проблема освіти: наук.-метод. збірник. Інститут модернізації змісту освіти МОН України. Київ, 2016. Вип.86. С.101-105.
3. Василевська-Скупа Л. П., Швець І.Б, Остапчук Л. О. Шляхи формування національної самосвідомості підростаючого покоління засобами українського музичного мистецтва. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Випуск 204. С. 99-104.

4. Пастушенко Л. А. Педагогічна технологія розвитку професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва у вищих мистецьких навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Рівне, 2017. 244 с

5. Розумний Б. Ю., Ткаченко М. О. Українська народна пісня як засіб формування національної самосвідомості майбутнього фахівця. Час мистецької освіти. Проблема творчості у сучасній мистецькій освіті : зб. тез та матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 28-30 берез. 2018 р. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; заг. ред. Т. А. Смирнової. Харків : ХНПУ, 2018. С. 180–182.

6. Томашівська М.М. Формування професійної компетентності майбутніх учителів музики засобами українського народного музичного мистецтва: дис. ...канд. пед.наук: 13.00.04. Житомир, 2020. 309 с.

Liudmyla VASILEVSKA-SKUPA, Anetta OMELCHENKO, Iryna SIDOROVA

**Professional competencies' formation of would-be
art major teachers through the means of Ukrainian folk song**

This paper addresses the development of teachers' professional competencies in arts disciplines through the comprehensive acquisition of both theoretical knowledge and practical experience in studying Ukrainian folk songs. The research outlines contemporary approaches to understanding the concept of professional competence in the field of art education. It emphasizes the role of folk songs as a means of national identity formation and a tool for developing arts and pedagogical skills in higher education students. The study demonstrates that musical performance training is a vital component in the professional development of prospective music educators, as it fosters interpretive competencies, artistic expression, and practical experience in performing Ukrainian folk music. It is noted that such training is primarily conducted within the framework of theoretical and practical components of the educational and professional curriculum. Key areas of performance-based training for future music teachers are identified, including the analysis of performances by renowned folk singers, technical skill development, and the cultivation of creative interpretation abilities. Specific methods and strategies are suggested in the article to implement these elements in music performance courses. The importance of independent work is also emphasized as a factor contributing to the formation of professional competence. Methodical recommendations for incorporating Ukrainian folk songs into the educational process within higher establishments are provided. In addition, the article suggests conducting a practical workshop titled "The Living Word of the Song: The Art of Interpreting Ukrainian Folk Songs" to enrich students' interpretive and performance skills.

Keywords: professional competence, art teacher, Ukrainian folk song, art education, music and pedagogical activity.

References:

1. Artiukh I. O., Martynenko I. I. Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti u maibutnikh vykladachiv muzychnoho mystetstva zasobamy ukraïnskoi narodnoi pisni. Chas mystetskoi osvity. Problema tvorchoosti u suchasniï mystetskii osviti: zb. tez ta materialiv VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 28–30 berezn. 2018 r. / Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody; zah. red. T. A. Smyrnova. Kharkiv: KhNPU, 2018. S. 136–138.

2. Vasilevska-Skupa L. P., Lavrinchuk O. V. Rozvytok natsionalnoi kultury osobystosti zasobamy ukraïnskoho narodnopislennoho mystetstva. Problema osvity: nauk.-metod. zbirnyk. Instytut modernizatsii zmistu osvity MON Ukrainy. Kyiv, 2016. Vyp. 86. S. 101–105.

3. Vasilevska-Skupa L. P., Shvets I. B., Ostapchuk L. O. Shliakhy formuvannia natsionalnoi samosvidomosti pidrostaïuchoho pokolinnia zasobamy ukraïnskoho muzychnoho mystetstva. Naukovi zapysky. Seria: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka, 2022. Vypusk 204. S. 99–104.

4. Pastushenko L. A. Pedahohichna tekhnolohiia rozvytku profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva u vyshchyykh mystetskykh navchalnykh zakladakh: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Rivne, 2017. 244 s.

5. Rozumnyi B. Yu., Tkachenko M. O. Ukraïnska narodna pisnia yak zasib formuvannia natsionalnoi samosvidomosti maibutnoho fakhivtsia. Chas mystetskoi osvity. Problema tvorchoosti u suchasniï mystetskii osviti: zb. tez ta materialiv VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 28–30 berezn. 2018 r. / Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody; zah. red. T. A. Smyrnova. Kharkiv: KhNPU, 2018. S. 180–182.

6. Tomashivska M. M. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzyky zasobamy ukraïnskoho narodnoho muzychnoho mystetstva: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Zhytomyr, 2020. 309 s.